

szerű szép esszévé tágul. Műelemzéssel, mint az egész kötetben, itt is csak elvétve találkozunk: meglepő, hogy Gyulai virtuális monográfusa a Kézikönyvnek szánt portréban nemhogy a *Romhányiról*, de a nevezetes *Egy régi udvarház utolsó gazdájáról* is csupán elnagyolt összefoglalást ad, rövidebben intézi el, mint a különben persze szintén értékes Vörösmarty-életrajzot. A könyv, nem számítva az apparátust, lendületes vita- és programcikkkel zárul (*Rendezni végre közös dolgainkat . . .*): Vladimir Mináč egyik esszéje kapcsán Somogyi szellemesen és meggyőzően cáfolja „a pánszláv eszmékre építő történelemszemlélet” (524.) ferdítéseit, és József Attila szellemében jelöli meg a szlovák, a magyar és a többi szomszédos országban élő értelmiség közös tennivalóit. Az igazság kimondásának elszántságát, a nemzeti történelmek és kultúrák európai s ezen belül közép-európai összefüggéseinek tudatosítását, a filológiai pontosságot és a távlatos, koncepciózus gondolkodást egyesítő kis írás a korán eltávozott tudós egyéniségének, szellemiségének legértékesebb vonásait sűríti magába. (Akadémiai, 1977.)

CSÚRÖS MIKLÓS

BABITS MIHÁLY BESZÉLGETŐFÜZETEI, I–II.*

1938; 1940–1941

Nagy várakozás előzte meg Babits Mihály *Beszélgetőfüzeteinek* kiadását. Érthető volt ez a kíváncsiság, több szempontból is. Ritka formájú – ha egyáltalán formának nevezhető – hagyaték került vele a nyilvánosság elé. Beszédképtelenséggel járó súlyos betegség kényszerítette rá a költőt, hogy ezeket a füzeteket „vezesse”, s nem a minden szót megőrizni igyekvő tudatosság, mint Goethét az Eckermann-beszélgetésekben. „Művé”-ben Babits Beethovenre hivatkozik egyszer (II : 26.), aki viszont arra kényszerült, hogy beszélgetőpartnereivel jegyeztesse be a szavakat megsiketülése után a maga „beszélgetőfüzetébe”.

E ritka „formában” azonban kincsek lappanghatnak – vélte teljes joggal az előzetes várakozás. Ezt támasztotta alá Koháry Sarolta előrejelzése, aki Babits feleségéről szóló szép könyvében azt írta, hogy „A beszélgetőfüzet Mihály és Ilonka életének szörnyű és csodálatos utolsó felvonása” (*Flóra és Ilonka*, Bp. 1973. 146.), s emellett tanúskodott kettejük levelezésének közrebocsátása is. De hasonlóképpen fölkelthette a Babits-kutatók figyelmét az a válogatás, melyet a *Beszélgető-*

*A szöveget gondozta, a bevezetőt és jegyzeteket írta Belia György.

füzetek világirodalmi anyagából előbb Gál István (Nagyvilág, 1977/8.), majd teljes anyagából Belia György (Kritika, 1978/8.) adott közre.

Ezek után illő föltennünk a kérdést, hogy a *Beszélgetőfüzetek* előttünk fekvő teljes anyaga mennyiben elégítette ki várakozásunkat, e két vaskos kötet mennyiben járul hozzá Babits Mihály életművének jobb megértéséhez, forma, életrajz és műértelmezés tekintetében.

I. „Ne olvasd. Műveimet olvasd” – így kommentálta maga Babits a *Beszélgetőfüzeteket* (I: 639.). Nemcsak azért, mert sok személyes, nem nyilvánosság elé szánt vonatkozás terheli sorait, hanem legfőképpen azért mert ezek a sebtében fölrott megjegyzések többnyire érthetetlenek az adott beszédhelyzet ismerete nélkül, melynek talán csak kisebb részét tükrözi vissza a lerögzített szöveg, hogy annak megszakadásait ne is említsük. Aki végigolvassa a *Beszélgetőfüzeteket*, számtalan lényeges kérdés félbehagyásakor sajnálattal ad igazat az írás lassúbb ütemét panaszoló költő megjegyzéseinek: „Mire leírom, nem aktuális. A beszélgetés rég más vizeken jár” (II: 160.). „Nem tudok mindent egy szóban kifejezni és ha három sort írok, már senkisésem akarja elolvasni” (I: 97.). „Oly nehézkes így írásban! Mégis csak sokkal jobban ki vannak mérve az én szavaim” (I: 397.).

Nem lehet eléggé méltányolni a munkát, melyet Belia György, a kötetek sajtó alá rendezője végzett, hogy ilyen körülmények között az olvashatóságot, a megértést elősegítse. Egyrészt jegyzetapparátusába építette Török Sophie utólagos megjegyzéseit, másrészt egy-egy szóba-jövő esemény, személy s mű mibenlétének megvilágítására saját jegyzeteit hozza. A könyv szerkesztése, kiállítása mintaszerű, s egyértelműen Belia dicséri, akinek a *Babits–Kosztolányi–Juhász Gyula levelezése*, a *Könyvről könyvre*, valamint az életmű-sorozat eddig megjelent kötetei után újabb mestermunkával sikerült gyarapítania a Babits-szövegkiadások számát.

Mintaszerű kiadvány sem feledtethet azonban hibás kiadói elképzelést. A *Beszélgetőfüzetek* megjelentetése egyúttal jó alkalom, hogy szóvá tegyük azt a kissé következtelen kiadási elvet, mely megnyilvánul Babits műveinek tekintetében.

Műveinek gyűjteményes kiadását nem sokkal a *Beszélgetőfüzetek* előtt kezdte meg a Szépirodalmi Kiadó. A közolvasó, a gimnáziumi szaktanár, de még az irodalomértők szűkebb csoportja is nagy várakozással tekinthetett e sorozat felé, minthogy az Athenaeum kiadása óta eltelt több, mint negyven évben nem született ilyen vállalkozás. Eközben Ady, Tóth Árpád, Juhász Gyula műveinek kritikai kiadása indult meg, s kibővített formában, másodsor jelenik meg a Kosztolányi összkiadás. Joggal lehetett remélni tehát, hogy Babits szellemi öröksége végre pályatársaihoz hasonló méltánylásban részesül. Nem így történt.

Összeűjtött verseit nem tartalmazza maradéktalanul az első kötet, s az *Esszék, tanulmányok*ból jó néhány, nem is jelentéktelen cikke hiányzik. Aközben látott napvilágot tehát a Kiadó „Műhely” sorozatában a *Beszélgetőfüzetek teljes* anyaga, miközben Babits publikált írásai – láthatólag – nem érdemlik meg újrakiadásukkal járó ivszámukat.

De sok szó férhet a *Beszélgetőfüzetek* teljes terjedelmű közléséhez egyéb okok miatt is. Számtalanszor megtörténik, hogy lapokon keresztül csupán a kórházi étrendről, Ildikó latin és német leckefeladványairól, apró-cseprő, lényegében a táplálkozást és egyéb természeti funkciókat kommentáló kijelentésekről olvashatunk. Az anyag nagyobbik felének érdektelenségét nem feledteti, hogy így végigolvasva még megrázóbb olvasmány a *Beszélgetőfüzetek*. Úgy véljük, válogatás, szűkítés, netán még tematikus szerkesztés célravezetőbb gyűjteményhez vezetett volna. Ez aztán megjelenhetett volna a – valóban – gyűjteményes kiadás egyik köteteként, vagy akár a többi kötet jegyzet- vagy függelékanyagában. A jelen kiadvány megjelenésekor viszont joggal vehették föl néhányan, hogy a Babits iránti *kegyeletet* segíti-e elő a betegség sújtotta napok krónikájának a nagyközönség előtti kiszolgáltatása, vagy *kegyetlenség-e* mindez a költővel szemben. Nem tisztünk, hogy eldöntsük e kérdést, csupán jelezni kívánjuk jogosultságát.

II. Koháry Sarolta előrejelzését teljes mértékben igazolja a *Beszélgetőfüzetek*: a legfontosabb életrajzi vonatkozást tekintve, valóban „Mihály és Ilonka életének szörnyű és csodálatos utolsó felvonásáról” értesülünk. Önmaradosásra, sértettségre, kölcsönös szemrehányásokra bizony gyakran pergetnek példákat a nehéz napok bejegyzései. Három napja feküdt Babits a kórházban, ahol Rudolf Nissen gégeműtétet hajtott rajta végre, s máris pörlekedésről olvasunk. „Ne haragudj, hogy hívtalak, . . . mindig csak akkor vagy ittbenn, amikor (az) orvosok” – hozta Babits felesége tudomására, mire Török Sophie évek múltán is így replikázik: „Csak percekre, fél cigarettákra léptem az ajtó elé; az első hetekben három-öt órát aludtam, állandóan az ágynál álltam, bokáim megdagadtak, de azért volt szíve mondani: mindig csak akkor vagy itt . . .” (I: 44–45.) *Kegyetlen* lélektani hadviselés nyomait őrizték meg a *Beszélgetőfüzetek* lapjai, különösen Babits részéről. Bejegyzéseiből többször kiérezhetjük a mérhetetlen fájdalmat, mely fulladásain keresztül valósággal a halál partjai felé vetette, még többször azt, hogy szinte kívánja a megsemmisülést, sőt, hogy az öngyilkosság gondolata is kísérti. „Minden pillanat életveszély” (I: 145.), „Öngyilkos leszek” (I: 366.) – szívszorongva olvassuk az ilyen s ezekhez hasonló híreket.

Anélkül, hogy az ilyen határhelyzetek alapján minősítenénk emberi magatartáslehetőségeket, mégis azt kell mondanunk, hogy Babits világszemléletére, vallásosságára és hitére egyaránt jellemzőek lehetnek a

Beszélgetőfüzetek sorai. „Valaki biztos és mágiikus eszközökkel dolgozik a megrontásomra – olvassuk utolsó szavai között, 1941 júniusából –. Mihelyt legkisebb enyhülés van az egyik oldalon, küld valami újabb gyötrelmet a másikon. A cél... nem lehet más, mint hogy öngyilkosságba kergessen. Ez az Isten? Vagy az ördög?” (II: 397.) A *Beszélgetőfüzetek* ehhez hasonló szakaszai sokban hozzájárulnak Babits istenes verseinek értelmezéséhez. „Az Isten engem céltudatosan bele akar hajtani az öngyilkosságba. Tűrhetetlenné akarja tenni a dolgot. Megharagudott, hogy mindig azt mondtam semmi okért sem lennék öngyilkos! Megmutatja, hogy ez nevetséges gőg volt. Mindennap valami újat talál ki amivel gyötörjön.” (II: 311.) Ha elfogadjuk is, hogy az igazi szenvedés verséről beszélhetünk pl. a *Balázsolás* esetében, tüstént hozzá kíváncskozhatnánk, hogy az ősök sorsvállaló erejében, példájában való bizakodás csupán a pillanat kegyelméből volt jelen költői pályáján. Pillanatnyi összegzésként, mely további utakat nem talált. Írásaiból kikövetkeztethető hitére (vagy hitetlenségére) jobb adalékokat találunk *Beszélgetőfüzeteiben*, vagy az ezzel rokon költeményekben (*Az Isten és ördög... Világon való bujdosásaimnak... stb.*).

Hasonlóképpen ellentmondásosnak látszik a *Beszélgetőfüzetek* tükrében Babits „konkrét” vallási hovatartozása, vagyis a katolicizmussal való kapcsolata. Egy élc a látogatni kívánó Hász István püspökről (I: 60.), vagy az imakönyvről (I: 322.), Mécs Lászlónak mint „prima-donná”-nak említése (I: 631.), az „olcsóbb” Balázs-napi gyertya körüli huzavona (I: 637.) e kapcsolatnak mindenestre előnytelenebb oldalait mutatják. Van ugyan bizonyíték arra is, hogy a katolicizmust tünteti ki „a szabadság tiszteleté”-vel (II: 410.), vagy a megismerés számára biztosított legkedvezőbb lehetőségeivel (I: 296.) – ám ezek a jellemvonások inkább egy Babits által óhajtott hitrendszerre ütnek, semmint a valóságosra. Költőnknek a katolikus hagyományhoz való kötődését – okkal vagy ok nélkül – tüzetes elemzés eddig még nem tárgyalta. A *Beszélgetőfüzetek*ben szereplő számtalan e tárgyú megjegyzés minden bizonnyal hozzásegíthet, hogy e sokat kerülgetett kérdéshez immár közelíteni lehessen.

A nemzet történeti sorsfordulóira is esik egynéhány megjegyzés a *Beszélgetőfüzetek*ben. A Darányi-kormány „Pacifista és antihitlerista akkordjait” (I: 200.) méltányolva, mikor pedig kitör a világháború, a Teleki-kormány „nagyszerű lavírozását” (II: 9., 133.) dicsérve sem feledi Babits, hogy elközelget „*Finis Hungariae*” (I: 428.). Az Anschlusst ennek első jeleként érzékelte, az újjászervezett Darányi-kormányzatról az volt a véleménye, hogy „asszimilálódni fog a hitlerizmus szelleméhez” (I: 455.) „*Eltűnünk, elpusztulunk* a nagy német

árnyékban” – írta (I: 533.) A *Beszélgetőfüzetek* egésze a maga szakadozottságában ugyanazt kérdezi, mint az *Özönvizet, köössöt* . . . :

Isten talán megszánna még:
ember nincs szánni a magyart.
És már azt kérdezik tőlem álmaim:
milyen lesz magyar nélkül a világ?

A magyarság értékeiért való aggodást fejezik ki azok a többször átjavított sorok, melyeket Babits 1940 végén vetett papírra, interjúnak szánva egy pozsonyi lapnak:

„Magyarság csak egy van, de hányféle színt tud öltetni ez a magyarság. A magyarságnak lényegéhez tartozik hogy tarka és sokszínű. Én a lankás Dunántúlról jöttem, de ajkamon van Erdély levegőjének íze is, s orromban a Mikszáth hegyi rétjeinek illata. A hegyvidék magyarja viszont magában hordja az alföldet, akarva, nem-akarva – hisz kívülről tudja Petőfi verseit. Ilyen a magyarság, mint egy gyűrű ékköve, melynek minden lapja és éle külön színben csillog s mégis egy az egész. S úgy hordozzuk lelkünkben, mint a mesebeli testvérek ujjukon a gyűrűt amelyről egymásra ismernek.” (II: 281–282.)

A nemzet sorsán való töprengés készteti Babitsot arra, hogy *Beszélgetőfüzeteiben* megerősítse 1931-es *Szellemtörténet* című tanulmányának egyik fő gondolatát, még egyszer „kipellengérezve . . . a történelmi és politikai relativizmust” (II: 164–165.). E bejegyzéséből tudjuk, milyen örömmel vette tudomásul Szekfű Gyula történetiszemléletének elmélyülését.

III. A *Beszélgetőfüzetek* megjegyzéseinek zömét kétségkívül az irodalmi tárgyúak teszik ki. Három fő tételt képeznek ezek. Az egyikben Babits saját fejlődéséről és műveiről vall, a másikban az európai irodalomról, a harmadikban a régi és a kortárs magyarról.

A *Beszélgetőfüzetek*ből tudjuk meg például, hogy a létfilozófiákra éhes fiatal költő Hérakleitoszról alkotott képét Theodor Gomperz bécsi filozófiatörténész *Griechische Denker* (1896) című „nagyszerű könyvé”-nek a Sztoikusról szóló fejezete alapozta meg (II: 134.). Az önmagában jelentéktelennek látszó, mégsem elhanyagolható adatot a legújabbban megjelent Babits-monográfia máris érvrendszerébe építhette (Rába György: *Babits Mihály költészete*. 1903–1920. Bp. 1981. 26. és 576.).

A filozófiai ösztönzéseknél maradva: a *Beszélgetőfüzetek* megjelenése előtt is nyilvánvaló volt, milyen meghatározó jelleggel irányí-

totta Schopenhauer bölcselete költőnk gondolkodását, s egyszersmind a *Nyugat* első nemzedékéét. Legközvetlenebb méltánylás azonban itt található a német bölcselkedőről, s ennek érvényét erősíti az, hogy az ifjúkori Schopenhauer-lázat higgadtabb formában, de maradéktalanul folytatja:

„Mikor olyan idős voltam, mint te – írta Weöres Sándornak –, divatban volt itt Pesten a *Bagavath-Gita* . . .

Szörnyű unalom és smonca. De úgy rajongtunk érte, mintha a világ titka benne volna . . .

De micsoda mélység Schopenhauer egyetlen mondata az egész *Bagavath Gitához* képest!

Mennyivel több van benne.

Nem olvastad. Az egészet kell olvasni. Én Schopenhauert a világ egyik legnagyobb szellemének tartom ma is. Pedig ez is ifjúkorom divata volt. De ez nem fakult, sőt!” (II: 59–60.)

Saját műveiről – érthetőleg – keveset beszél Babits, vagy nem beszélhetett olyan kivételes figyelmű látogatónak, mint az előbbi részletben Weöres Sándornak. Egyetlen alkalom készítette jelentősebb szembesülésre, mégpedig annyira, hogy vissza-visszatért rá még sokáig: 1938. II. 21-én sugárzott költői estje a rádióban, melyhez Illyés Gyula – a *Beszélgetőfüzetek*nek a Weöreséhez fogható másik „főszereplője” – készített bevezető előadást (I: 198. és sk.).

Több helyen találkozunk viszont más művészi pályák, jelenségek értékelésével.

A *Beszélgetőfüzetek* nem sokkal *Az európai irodalom történetét* követő évekből maradt ránk. Ennek megfelelően számos megjegyzése irodalomtörténetét ismétli. Meglehetősen ellenszenvvel – jöllehet, bizonyára újraolvasása nélkül – ítéli meg az *Ószövetséget*, akár előbbi könyvében, „sok komikusan ható, sőt ellenszenves és erkölcstelen dolog” (I: 610.) fedezve föl benne. Dante, Shakespeare, Pascal, Goethe, Proust a *Beszélgetőfüzetek*nek is ünnepeltjei, ha sokszor pár szó erejéig is. Az újabb irodalmat olvasva Babits érdeklődik Gorkij iránt, unja viszont Huxley apostolságát. Elsősorban franciákat olvas, de Mauriac Pascal-tanulmányáról úgy véli, „semmi újat sem mond Sainte-Beuve után” (I: 650.), Francis Jammes-ot „modorosnak” tartja (I: 533.), Julien Green *Leviathánjában* pedig csalódik előző művei után.

Jóval több a magyar irodalmat érintő célzás, utalás. Jókait láthatólag nem sokra becsüli Babits (II: 158.), Eötvös elbeszéléseinek olvasásáról pedig inkább lebeszelné kislányát (II: 96.). Mikor viszont a *Rajongók*

Móricz-féle átírása napvilágot látott, figyelemre méltó szavakkal adózik – Illyés előtt – Kemény Zsigmondnak:

„Ép nemrég olvastam újra.

Nagyszerű ma is.

Az elején van egypár naivul romantikus részlet, de aztán oly modern és komoly lesz!

Annyi világ és politikaismeret, emberi bölcsesség és rosszmájúság van benne!

Egyoldalú, de kitűnő. Persze, a *Forradalom Után* kissé mosakodás is, s ez nem válik előnyére.

Nagy agy!

Épen gondoltam rá hogy bekötöttem, hogy olvasni tudjam

Ez az igazi „dekadens” író. Ma már egykicsit *vieux jeu*” (II: 195.)

Adyról két alkalommal, összefüggően nyilatkozik. Róla szóló tanulmányaihoz képest persze jelentéktelen részletek ezek, megjelentetésük mégis örvendetes, minthogy korrigálja eddigi szövegváltozatait (Basch Lóránt, *Studia Litteraria*, 1964. 79–89. és Gál István, *Babits Adyról*, 1975. 267–270.).

A *Beszélgetőfüzetek* élő írókkal foglalkozik legtöbbit. Nem kétséges, közülük Weöres Sándorral „beszélt” legközvetlenebben, e kétszeri, hosszas társalgás Babits költőiskolájába is bepillantást enged. Nagyobb szerepe van az esetleges véleménynyilvánításnál mindannak, ami főként a Baumgarten-díjak körüli vitákban merült föl, így érdemes elolvasni Fodor József, Hajnal Anna, Kolozsvári-Grandpierre Emil és Takáts Gyula frappáns jellemzéseit. Érdekes adalék lehet elfogultságára Kosztolányi és Tóth Árpád szembesítése: „Kosztolányi átfogóbb, erősebb, nagyobb akaratú szellem s gazdagabb költő. De Tóth Árpád mégis igazabb, költőbb, a maga szerénységében is” (II: 186.). Másutt Somlyó Zoltánt „nem egészen-sikerült Kosztolányinak” nevezi (II: 187.).

De nem kivonatoljuk tovább a *Beszélgetőfüzetek* tartalmát, bármennyire igazat adunk is Thibaudet ama megfigyelésének, hogy művészeknek művészekről írt soraira minden körülmények között figyelmesnek kell lennünk – különösen, ha jelentős művészek jelentős művészekről szóló sorai ezek. A bőséges jegyzetapparátussal, függelékkel és névmutatóval ellátott kiadvány fontosabb tételeit kiemelve azt szerettük volna érzékeltetni, hogy akkor tölti be az hivatását, ha nem is annyira önmagára, hanem Babitsnak formát kapott műveire irányítja tekintetünket. (Szépirodalmi, 1980.)

REISINGER JÁNOS